УДК 821. 161.2.08 + 821.133.1.08

Людмила Бондарук

Леся Українка і Моріс Метерлінк: концепція символічної мови

Розкрито особливості інтерпретації символізму М. Метерлінка в інтелектуально-художньому просторі творчості Лесі Українки. З'ясовано, що у п'єсі бельгійського письменника-символіста образи будуються за принципом узагальнення, вони перетворюються на символи певних думок та ідей, а у п'єсі в цілому створюють символічну картину світу, що відповідає світогляду автора. Таємничий зміст, на думку Метерлінка, може бути прихований не лише в словах і діях, а навіть у мовчанні. Вираження особливого духовного світу, як і відображення власної концепції, майстерно передано Лесею Українкою.

Ключові слова: динамічність мови, концепція, символізм, перекладність, зіставлення, еквівалентність.

Упродовж попереднього століття, а особливо у другій його половині, загострився інтерес до проблеми людини. Це обумовлено, у першу чергу, змінами в самому суспільстві. Якщо раніше ми мали яскраво виражену індустріальну цивілізацію, то в останній час наростаюча інформативність усіх сфер діяльності людини призвела до трансформації суспільства в інформаційну соціальну структуру, де особлива роль приділяється людській індивідуальності, творчому початку в людині. Відбулося своєрідне переорієнтування філософії з науки на культуру в цілому. Саме у XX столітті помітні наполегливі спроби багатьох дисциплін переорієнтуватися на вивчення природи людини.

У середині XX століття ми відмічаємо активне звернення філософів і лінгвістів до вивчення динамічного аспекту мови, хоча цей перехід був підготовлений філософськими, лінгвофілософськими й лінгвістичними працями попередніх років і десятиліть, як наприклад, концепції Е. Бенвеніста, К. Бюллера, Л. Вітгенштейна, М. Дамміта, Р. Карнапа, А. Мартіне, В. Матезіуса, Дж. Остіна, Б. Расела, Дж. Серля, Л. Щерби. Однак, ідеї мовного динамізму в працях лінгвістів і лінгвофілософів закладалися значно раніше і сягають своїми витоками концепції В. фон Гумбольдта, який вважав, що мова і духовна сутність людини нерозривно пов'язані, що мова є витвором духу [1, 19–21]. Особливо важливою є концепція О. Потебні про динамічну сутність та божественно-людське

© *Бондарук Л., 2018*

розуміння мови. За словами О. Потебні, індивідуальні відчуття тісно пов'язані загальною природою людства, а те, що робить мову необхідною при найпростішому акті утворення думки безперервно повторюється і у всьому духовному житті людини…[6, 39]. З того часу мові відводиться активна роль у мисленні та пізнанні.

Серед множини таких досліджень особливу увагу заслуговує традиція вивчення мови в нерозривному зв'язку з культурою конкретної нації. У цьому аспекті цікавою є філософська концепція Ернста Кассірера, яка включає розуміння культури як продукту символічної діяльності людини, у свою чергу опосередкованого символікою мови. Основна теза Кассірера: «символ – ключ до природи людини». За Кассірером, людина настільки занурена в лінгвістичні форми, художні уяви, міфічні символи або релігійні ритуали, що не може нічого бачити і знати без втручання символізму. Отже, Е. Кассірер вважав, що внутрішній світ людини тяжіє до символістського прояву [2, 73].

Кожний літературний (і не тільки) твір – це сукупність знаків, де автор намагається розкрити себе і свій внутрішній світ. Перед ним – читач, який розгадує концепцію твору через таємничість знаків, символів, і ця розгадка завжди індивідуальна, повна або ж часткова, оскільки саме поняття концепції досить містке і потребує конкретизації.

За Щербою, «концепція – це провідний задум, котрий визначає життєдіяльність індивіда, стратегію дій людини у здійсненні планів, програм, реформ (концепція перебудови, концепція реформування аграрного сектору економіки, концепція освіти в Україні тощо)» [7, 206].

У літературознавчому словнику-довіднику, слово «концепція» (від лат. *concepti: сприйняття*) пояснюється як «розгорнута система поглядів, викладена з наміром уникнути логічних суперечностей якоїсь складної проблеми, явища, … вживається для позначення головного задуму, провідної ідеї наукової праці, художнього твору» [4, 374]. Отже, концепцію можна трактувати як спосіб розуміння якоїсь проблеми, що дозволяє викласти власні міркування і висновки.

За словами Науменка, якщо концепцію визначити кінцевою метою та головним засобом лінгвопоетичного аналізу, то для його суті важливою є об'єктивна оцінка всіх рівнів тексту: лінгвістичних особливостей, екстралінгвістичних явищ, авторського задуму [5, 63],

а провідними типологічними формами лінгвопоетичного аналізу треба вважати наступні: дослідження окремого белетристичного тексту, творчості письменника в цілому, окремого жанру, літературного напрямку, зіставлення оригіналу і перекладу [5, 98].

Саме тому, на прикладі конкретного символістського твору, зокрема драми Метерлінка «L'Intruse » та її перекладу, виконаного Лесею Українкою «Неминуча», ми зробимо спробу розкрити символічну концепцію мови як динамічного явища, що відображає природну сутність людини, розкриває особливості конкретної нації, уможливлює інтуїтивне пізнання навколишнього світу, оскільки вважаємо, що дія символу на підсвідомому рівні потужніша, ніж дія самої мови. Впливаючи на почуття, символ впливає на мислення і є найпотужнішим у мисленні засобом прояву та вираження емоцій ззовні для подальшого їх споглядання та пізнання.

Знаковість п'єси Метерлінка «L'Intruse » полягає передусім у перегляді природи трагічного, як і проблеми буття людини, а також у використанні новаторського формального інструментарію, для дослідження якого ми виокремимо наступні чинники (за Науменком): дослідження тексту за формою та за змістом; дослідження творчості письменника та літературного напряму; жанр твору; сюжетно-композиційні особливості; символічний зміст ситуацій і образів; зіставлення оригіналу і перекладу.

Постать Моріса Полідора Марі Бернар Метерлінка (Maurice Polydore Marie Bernard Maeterlinck) викликала і викликає певні суперечності як стосовно його приналежності чи то до бельгійської літератури, оскільки він народився у 1862 р. у бельгійському місті Генті у франкомовній сім'ї з фламандськми коренями, чи до французької літератури, тому що з 1896 р. він жив у Франції і писав французькою мовою. Майбутні історики літератури цікавитимуться його духовною еволюцією, тими змінами у світогляді, а також у теорії драми, які склали незабутню сторінку світового театру.

Його театр називають «статичним», «театром мовчання» і «театром смерті». Він відмовляється від зображення подій на сцені, від зовнішньої інтриги, а зосереджується натомість на інтризі внутрішній: внутрішньому житті людини, яке не вимовляється словами. Тому головне в театрі не дія, а стан душі. За основним діалогом, що на поверхні, відбувається прихований діалог – про

головне, замовчуване. Саме такі прийоми сприяли утвердженню нового розуміння театру.

Ідеї символізму приходили в Україну різними шляхами, поєднуючись із деякими рисами попередньої реалістичної школи і набуваючи в українському національному середовищі нових ознак. При цьому кожен письменник репрезентує свою лінію розвитку, пошуки власної концепції, що охоплюють сферу ідей і форм. Єдине, що об'єднувало представників усіх цих груп, течій чи просто індивідуальностей, було неприйняття побутового реалізму, описовості старої школи письма.

Про творчість Метерлінка відгукувалися І. Франко, О. Кобилянська, І. Нечуй-Левицький, В. Стефаник, М. Коцюбинський, М. Вороний, О. Білецький, М. Рильський, ін. Метерлінка перекладатимуть Є. Тимченко («Сліпці», 1909; «Непроханий гість», «Синя пташка», 1918), М. Загірня («Монна Ванна», 1907), Н. Кобринська («Синьобородий і Арияна», 1913), М. Антонюк («Непроханий гість», 1918), П. Долина та В. Миляєв («Чудо святого Антонія», 1919), М. Рильський і Н. Андріанова («Блакитний птах», 1965), але окремим виданням твір не виходив. У 1997 році у видавництві «Котигорошко» опубліковано калькований переклад «Синього птаха» з російської (за версією М. Любімова).

Проте, не дивлячись на такий широкий інтерес до творчості Метерлінка, саме Леся Українка була однією з перших, хто представив його Україні і саме вона переклала відому драму «L'Intruse » ще 1900 р.

У першому десятиріччі XX століття Леся Українка перекладала переважно прозу. Есе Моріса Метерлінка «Оливне гілля» Леся Українка переклала 1906 р. водночас – і в певному зв'язку – із працею над власною статтею «Утопія в белетристиці»: зокрема, в цій статті характеризується й есе Метерлінка. Переклад був надрукований посмертно.

П'єси Метерлінка були створені на хвилі особливого інтересу до нового напрямку європейського мистецтва – символізму, його зміст визначає філософія двох світів, яка сформувалась у християнському Середньовіччі та була властива багатьом романтикам. Згідно з цією філософією, світ видимий, матеріальний – не єдиний. Вищий за земний – світ духовний, небесний, ідеальний. Основоположники нового напрямку були переконані, що з допомогою символу,

художнього знаку можна відтворити приховану, незбагненну сутність речей. У такому аспекті драматургія Метерлінка привертала увагу своєю незвичністю і поетичністю.

За жанром «L'Intruse» – це драма, характерними особливостями якої є те, що життєві події і характери персонажів розкриваються не описово, а через показ їхніх дій, вчинків та розмов, що ведуться між ними. Драма відзначається сконцентрованістю змісту, гостротою конфліктів, тобто зіткнень протилежних сил, інтересів, ідей, моральних принципів тощо. За законами драми, у ній чітко вказані персонажі, місце та час.

Щодо головних персонажів, то автор не вказує нам ніяких конкретних даних, окрім діда, де уточнюється, що він – сліпий:

Maurice Maeterlinck «L'Intruse»	Леся Українка «Неминуча»
*L'aïeul (**Il** est aveugle)*	*Дід(сліпий)*
Le père	*Батько*
Les trois filles	*Три дочки*
La soeur de charité	*Сестра милосердя*
La servante	*Служниця*

На перший погляд, нічого незвичного немає в персонажах твору – вони цілком реальні. Проте, Метерлінку вдається передати внутрішній стан тривоги, стурбованості, навіть містицизму і драматизму, а їх характери розкриваються у безпосередніх стосунках з іншими дійовими особами, у їх поведінці:

Maurice Maeterlinck «L'Intruse»	Леся Українка «Неминуча»
*L'aïeul:**Il s'inquiète** toujours outre mesure (1)*	*Дід: **Турбується** без міри.*
*Le père: ...c'est la première fois que **je me sens chez moi(2),** au milieu des miens, depuis cet accouchement **terrible.***	*Батько:...се перший раз, що **я почуваюся дома межи своїх** після сих її **страшних** пологів.*
*Les trois filles : Pourquoi **tremblez-vous toutes les trois(3)**, mes filles?(4)*	*Три дочки: Чого **ви всі треммтите, всі три,** чого, донечки?*

Відомо, що Леся Українка дуже вимогливо ставилася до перекладацької діяльності. Очевидно, ознайомлення з творчістю

Метерлінка допомагало їй розібратися у своїх світовідчуттях, знайти для них форму. Не дивлячись на те, що переклад відмінних за структурою мов, якими є французька й українська, потребує граматичних та контекстуальних змін, зазвичай Леся Українка вибирає еквівалентні за формою та змістом відповідники. Проте, у першому прикладі ми відмічаємо граматичну і семантичну трансформацію: опускається підмет, а дієслово *турбуватися* передбачає вживання непрямого додатка: *про когось?,* а не лише *хвилюватися самому*, як це вказано в оригіналі. Гіпербола у другому випадку виправдовується її вживанням для підкреслення події, яка стосується всіх членів родини, а не лише одного батька. Цей же прийом ми спостерігаємо й у третьому прикладі. *Mes filles?(4)* перекладається за допомогою пежоративного іменника, щоб підкреслити турботу і любов діда до онук, яких він називає *донечки.*

У Метерлінка основні та другорядні «абстрактні» персонажі *(La Mort-Смерть, La Lumière-Світло, Le Temps-Час, la Nuit-Ніч, Le Bruit-Шум, La Peur-Страх),* сугестуються системою образів-алюзій, які стають відображенням «життя душі»; життя ж суще постає як інтуїтивне поступове пізнання Смерті (єдина видима реалізація Невідомого), яка і є головним, але невидимим персонажем, і яка саме тому вводиться безособовими формами, стверджувальними і заперечними:

Maurice Maeterlinck «L'Intruse»	Леся Українка «Неминуча»
*Il faut que **quelqu'un passe**(5) près de l'étang...* *Tu ne vois **personne** ?(6)*	*Певне, **хтось іде** понад ставком…* ***Нікого** не бачиш?*

Леся Українка перекладає їх еквівалентно, але дієслово *«passer» – проходити (повз…)* перекладається дієсловом *іти (кудись),* де імпліцитно асоціюється певний напрямок і місце призначення. У шостому прикладі структурна заміна зумовлює і смислову домінану додатка.

Мало не в кожному епізоді драми знаходимо символічний зміст. Метерлінк розуміє, що без зміни способу бачення жодна перебудова свідомості неможлива. Будь-яке пізнання, за Метерлінком, пов'язане зі зміною погляду. Він повинен стати пророчим, сприймати не

зовнішність, а приховану сутність кожної речі, вміти відгадувати її справжній зміст:

Maurice Maeterlinck «L'Intruse»	Леся Українка «Неминуча»
Les rossignols *se sont tus tout à coup.* ***Les cygnes*** *ont peur* .(7) *Tous* ***les poissons*** *de l'étang* ***plongent*** *(8) subitement.*	***Соловейки*** *раптом замовкли ...* ***Лебеді*** *сполохались...* *Всі* ***риби*** *на ставку раптом* ***плюснулись*** *на дно.*

У сьомому і восьмому прикладах ми бачимо переклад дієслів із заміною реєстрів із літературного на розмовний, очевидно, щоб підкреслити емоційну забарвленість та раптовість виконання дії (8).

Символічний смисл драми очевидний: це доля людини-іграшки в руках темних і незрозумілих сил. Події розгортаються в атмосфері таємничості, що нагнітається завдяки різноманітним прийомам: стукотом у двері, згасанням чи розгоранням лампи, шумом ззовні, чиїмись кроками, скрежетом коси, тощо:

Maurice Maeterlinck «L'Intruse»	Леся Українка «Неминуча»
...ce soit ***un inconu****(9) qui les* ***entraie.*** *Une lampe* ***allumée****.(10)* *La lampe* ***ne brûle pas bien*** *ce soir.* ***...le bruit*** *d'une faux.(11)*	***Хтось чужий*** *їх* ***лякає.*** *Лампа* ***горить.*** *Лампа щось* ***не добре горить*** *сього вечора.* …коса занадто **свище**…

При перекладі ***un inconu(9)*** Леся Українка вживає емоційно-змістовий корелят ***Хтось чужий,*** разом з тим надаючи перевагу активним дієслівним формам замість пасивних(10), (11).

Щодо сюжетно-композиційних особливостей драми, то ми можемо відзначити узагальнюючий зміст та символічність ситуацій і образів, умовність простору і часу, певні сценічні ефекти. Композиція драми підпорядкована розкриттю її філософського змісту – показати диво відходу людини в інший світ, диво відкриття вічної Таємниці Буття, поєднати Потойбічне та Реальність.

Створивши свій художній простір і час, автор допомагає нам уявити модель світу за допомогою наявності чотирьох стихій (Води, Вогню, Землі і Повітря), необхідних для повного розуміння філософського змісту. Метерлінк не випадково вказує час розгортання події, він не випадково обрав ніч, оскільки, апелюючи

до уяви читача, прагне показати проникнення у явища, які здаються не такими, що лежать на поверхні реальності:

Maurice Maeterlinck «L'Intruse»	Леся Українка «Неминуча»
***La scène** se passe dans **les temps modernes.**(12)*	***Дієть**ся в **новітні часи.***
*Il est neuf heures **passées**.(13)*	*Вже дев'ята **минула.***
*Dix heures **sonnent.**(14)*	***Б'є** десята година.*
***On entend sonner** onze heures. (15)*	***Чутно**, як **б'є** одинадцята.*
***Minuit bientôt...**(16)*	***Хутко північ**, дідусю.*

Метерлінк наголосив на тому, що дія може відбуватися одночасно з читачем чи у майбутньому (12), Леся Українка застосувала словосполучення ***новітні часи,*** яке вказує швидше на одночасність і минулість. В оригіналі дія розгортається погодинно, закінчуючись опівночі. Закінчується день –закінчується життя (13–16). Застосувавши метафору, Леся Українка акцентувала увагу на завершеності кожного періоду.

Отже, суть образів не тільки в їх належності до іншого світу, а й у тому, що вони є певними символами авторської концепції – концепції «трагічного оптимізму».

Не дивлячись на те, що прізвища цих письменників знають усі, але повністю осягнути їхній художній доробок ще не вдалося, бо завжди знаходимо щось нове в їхніх творах. Саме тому в нашій статті ми зробили спробу показати, наскільки їх творчість переплітається і який вплив це має на розвиток та пропагування обох літератур, української та французької. Вони збагатили світову літературу яскравими художніми узагальненнями, незвичними поетичними образами. А психологічний критерій дає підстави віднести обох письменників до інтуїтивного психологічного типу.

Григорій Кочур був переконаний, що необхідно перевидати недоступні (або майже недоступні) для широкого читача тексти майстрів українського художнього перекладу. Так, у статті «Здобутки і перспективи» він уболіває, що переклади часто не включають у збірки поетів. З року в рік, унаслідок якоїсь інертності – до зібрання творів Лесі Українки не потрапляє її переклад драми М. Метерлінка «Неминуча» [3, с. 92–97].

Серед чинників, що спричинили існування відмінностей між оригіналом та перекладом, можна назвати час написання, літературні та перекладацькі традиції, читацьке сприйняття, середовище, індивідуальність перекладача та мовні особливості. Будь-який твір – це плід авторської фантазії та певна модель відображення дійсності. Створені авторською уявою образи реальних людей, місце події, її розгортання, покликані передати певну інформацію, викликати відповідні емоції.

На нашу думку, саме ця проблема розкривається у п'єсі бельгійського письменника-символіста Моріса Метерлінка. За принципом узагальнення будуються символічні образи, поєднані в дії, вони перетворюються на символи певних думок та ідей, а якщо взяти п'єсу в цілому – створюють символічну картину світу, що відповідає світогляду автора. Таємничий зміст, на думку Метерлінка, може бути прихований не лише в словах і діях, а навіть у мовчанні. П'єса відкриває перед автором чимало перспектив для вираження особливого духовного світу, як і відображення власної концепції, яка так майстерно була передана Лесею Українкою.

Література

1. Гумбольдт В. фон. Избранные работы по языкознанию. Москва: Прогресс, 2000. 400 с.
2. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 1. Язык. Москва, Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. 271 с.
3. Кочур Г. Здобутки і перспективи // Всесвіт. 1968. № 1. С. 92–97.
4. Літературознавчий словник-довідник. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
5. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (Основи лінгвопоетики). Навч. посібн. Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. 416 с.
6. Потебня А. А. Мысль и язык // А. А. Потебня. Москва: Правда, 1989. 207 с.
7. Щерба С. П., Щедрін В. К., Заглада О. А. Філософія. Київ: МАУП, 2004. 216 с.
8. Метерлінк М. Неминуча. Переклад Лесі Українки. URL: http://ae-lib.org.ua/texts/ maeterlinck__lintruse__ua-lu.htm.
9. Maeterlinck M. L'Intruse. URL: http://ae-lib.org.ua/texts/maeterlinck__lintruse__fr.htm

References

1. Gumbol'dt V. fon. *Izbrannye raboty po jazykoznaniju* [Selected works on linguistics Vil'gel'm fon Gumbol'dt]. Moscow, 2000, 400 p. (in Russian).
2. Kassirer Je. *Filosofija simvolicheskih form* [The philosophy of symbolic forms Jernst Kassirer]. Tom 1. Jazyk. Moscow, S-Pb., 2001, 271 p. (in Russian).
3. Kochur H. Zdobutky i perspektyvy [Good looks and prospects]. In: *Vsesvit*, 1968, № 1, pp. 92–97. (in Ukrainian).

4. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference book]. Kyiv, 2007, 752 p. (in Ukrainian).
5. Naumenko A. M. *Filolohichnyi analiz tekstu (Osnovy linhvopoetyky)* [Philological analysis of the text (Fundamentals of lingvo-poetics)]. Vinnytsia, 2005, 416 p. (in Ukrainian).
6. Potebnja A. A. *Mysl' i jazyk* [Thought and language]. Moscow, 1989, 207 s. (in Russian).
7. Shcherba S. P., Shchedrin V. K., Zahlada O. A. *Filosofiia* [Philosophy]. Kyiv, 2004, 216 p. (in Ukrainian).
8. Meterlink M. *Nemynucha* [The Intruder]. Pereklad Lesi Ukrainky. URL: http://ae-lib.org.ua/texts/ maeterlinck__lintruse__ua-lu.htm (in Ukrainian).
9. Maeterlinck M. L'Intruse. URL: http://ae-lib.org.ua/texts/maeterlinck__lintruse__fr.htm (in french).

Ludmyla Bondaruk. Lesja Ukrainka and Maurice Meterlinck: the Concept of a Symbolic Language. The purpose of this research is to determine features of Maeterlinck's interpretation of symbolism in the Lesya Ukrainka's intellectually artistic creation space, that allows you to trace a set of interliterary links of representatives of French symbolism in the sphere of reception and typology and to define their role in European symbolism of the late 19th and early 20th century.

In the play of the Belgian writer-symbolist Maurice Maeterlinck, based on the generalization, the symbolic images, combined in action, they are converted into symbols of certain thoughts and ideas, and if to take a play in general - create a symbolic picture of the world, which corresponds to the author's outlook. According to Maeterlinck, the mysterious content can be hidden not only in words and actions, but even in silence. The play opens up a lot of prospects for the author to express a special spiritual world, as well as reflection of his own concept, which was so masterfully handed over by Lesya Ukrainka.

Key words: dynamic of language, concept, symbolism, translatability, comparison, equivalence.

Бондарук Людмила Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських мов та інтерлінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, liudmylabndrk@gmail.com